

انجام شناسی تطبیقی

بر اساس

حکمت ملاصدرا و امام خمینی (س)

محمد امین صادقی ارزگانی

سرشناسه

: صادقی ارزگانی، محمدامین، ۱۳۴۱ -

عنوان و نام پدیدآور

: انجام‌شناسی تطبیقی بر اساس حکمت ملاصدرا و امام خمینی(س)/ محمدامین صادقی ارزگانی.

مشخصات نشر

: تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س)، مؤسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری

: ز، ۳۳۱ ص.

شابک

: ISBN: 978 - 964 - 212 - 370 - 4

وضعیت فهرست‌نویسی

: فیا

یادداشت

: کتابنامه: ص. ۳۲۵ - ۳۳۱؛ همچنین به صورت زیرنویس.

: خمینی، روح‌الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۲۷۹-۱۳۶۸. --

: دیدگاه درباره معاد/ صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹ - ۱۰۵۰ ق. --

: نظریه درباره معاد/ معاد.

شناسه افزوده

: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س)، دفتر قم، مؤسسه چاپ و نشر عروج.

رده‌بندی کنگره

: ۸ الف ۵۶ م / ۵ / ۱۵۷۴ DSR

رده‌بندی دیویی

: ۹۵۵ / ۰۸۴۲

شماره کتابشناسی ملی

: ۳۳۳۷۱۳۹

کد / م ۲۸۹۸

مؤسسه چاپ و نشر عروج

انجام‌شناسی تطبیقی بر اساس حکمت ملاصدرا و امام خمینی(س)

نویسنده: محمدامین صادقی ارزگانی

ناشر: چاپ و نشر عروج (وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س))

چاپ اول: ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

• خیابان انقلاب، بین ۱۲ فروردین و فروردین، فروشگاه مرکزی، تلفن: ۶۶۴۰۴۸۷۳ - دورنگار: ۶۶۴۰۰۹۱۵

• خیابان انقلاب، تقاطع حافظ، فروشگاه شماره ۱، تلفن: ۶۶۷۰۱۲۹۷

• مراکز پخش: خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهدای زاهدان، فروشگاه شماره ۲، تلفن: ۶۶۹۵۵۷۳۷

• حرم مطهر حضرت امام خمینی(س)، ضلع شمالی، فروشگاه شماره ۳، تلفن: ۵۵۲۰۳۸۰۱

• کلیه نمایندگیهای فروش در استانها

نشانی الکترونیکی: pub@imam-khomeini.ir

فهرست مطالب

أ..... مقدمه ناشر

ج..... مقدمه مؤلف

فصل اول: سیمای مرگ یا آغاز فرایند جدید تکامل انسان

۴..... ۱. چیستی مرگ

۹..... ۲. سرناخوشایندی مرگ

۱۴..... ۳. راه‌های نجات از مرگ‌هراسی

۲۰..... تحلیل رویکرد سینوی در مسأله

۲۶..... آثار و فواید مرگ‌اندیشی

۳۱..... مرگ پدیده وجودی یا عدمی؟

۳۵..... حکمت و ضرورت مرگ در چند نگاه

۳۶..... ۱. نگاه ظاهرپنانه به مسأله

۳۸..... ۲. نگاه حکیمانه به مسأله

۴۳..... ۳. نگاه عارفانه به مسأله

۴۶..... اقسام مرگ

۵۴..... هنگامه مرگ

۵۶..... فرشته مرگ

۶۰..... تجلی ولایت به هنگام مرگ

۶۴..... پاسخ شبهه تناسخ

فصل دوم: سیمایبرزخ یا تداوم فرایند حیات و تکامل انسان

۷۴	۱. چیستیبرزخ
۷۷	۲.برزخمصادق قبر حقیقی
۸۲	۳.ارتباطبرزخ وقبر خاکی
۸۵	۴.فلسفه تدفین
۸۸	۵.فلسفه تلقین
۹۳	۶.فلسفه زیارت اهل قبور
۹۶	مبنای مخیانی مسأله
۹۹	مبنای فلسفی مسأله
۱۰۴	مبنای عرفانی مسأله
۱۰۸	مبنای تاریخی
۱۱۱	جمع‌بندی و نتیجه بحث
۱۱۴	۷.فلسفه فشار قبر
۱۲۲	۸.راه نجات از فشار قبر
۱۲۸	۹.دیدار مردگان با بازماندگان
۱۳۰	۱۰.دیدار مردگان با همدیگر
۱۳۳	۱۱.تمثلبرزخی اعمال
۱۳۶	۱۲.تحلیل مسأله تجسم اعمال دربرزخ
۱۴۲	۱۳.مدت توقف دربرزخ
۱۵۱	تکاملبرزخی
۱۵۶	تبیین مبنای فلسفی مسأله
۱۵۷	۱.مبنای فارابی و نقد صدرا و امام خمینی علیه السلام بر آن
۱۶۰	۲.مبنای سینوی
۱۶۳	۳.مبنای اشراقی

۱۶۴.....	۴. مبنای صدارایی.....
۱۶۸.....	۵. مبنای امام.....
۱۷۳.....	مبنای عرفانی مسأله.....
۱۷۶.....	جمع‌بندی و نتیجه بحث.....

فصل سوم: قیامت یا سرانجام فرایند تکامل انسان

۱۸۳.....	چیستی قیامت و معاد.....
۱۸۹.....	تحلیل تطبیقی مسأله.....
۱۹۳.....	فلسفه برخی نام‌های قیامت.....
۱۹۵.....	برخی دلایل معاد.....
۱۹۶.....	۱. برهان حکمت و فطرت.....
۲۰۰.....	۲. برهان حکمت و عدالت.....
۲۰۳.....	۳. برهان تکامل جوهری.....
۲۰۷.....	مبنای فلسفی معاد.....
۲۰۸.....	۱. اصالت وجود.....
۲۱۱.....	۲. غیبت و تشخیص وجود.....
۲۱۲.....	۳. تشکیک وجود.....
۲۱۳.....	۴. حرکت جوهری.....
۲۱۶.....	۵. هویت و شیئیت شیء.....
۲۱۸.....	۶. چگونگی وحدت شخصی نفس.....
۲۲۱.....	۷. هویت و تشخیص انسان.....
۲۲۳.....	۸. مجرد قوه خیال.....
۲۲۴.....	۹. قیام صدوری ادراکات نفس به آن.....
۲۲۷.....	۱۰. چگونگی خلاقیت نفس بعد از مفارقت از بدن طبیعی.....

۲۳۲	۱۱. حضور انسان در عوالم هستی
۲۳۵	جمع‌بندی و نتیجه‌مبانی یاد شده
۲۳۷	رویکردهای معاد جسمانی
۲۳۸	۱. رویکرد کلامی مسأله
۲۴۱	۲. رویکرد فارابی و سینی به مسأله
۲۴۵	۳. رویکرد صدرانی به مسأله
۲۴۹	۴. چالش‌های نظریه صدرانی در باب معاد
۲۵۲	۵. رویکرد امام خمینی علیه السلام به مسأله
۲۵۶	جمع‌بندی و نتیجه بحث
۲۶۳	پاسخ به شبهه اکل و ملاکول
۲۶۵	چیستی پل صراط
۲۷۰	چیستی کارنامه اعمال
۲۷۴	چیستی میزان عمل
۲۷۷	تجسم اعمال
۲۸۵	جلوه‌ای از اسرار بهشت
۲۸۵	۱. چیستی بهشت
۲۹۰	۲. اقسام بهشت
۲۹۳	۳. جایگاه و محل بهشت
۲۹۷	۴. درهای انسانی بهشت
۲۹۹	۵. فرایند تکامل در بهشت
۳۰۳	چیستی جهنم
۳۰۶	راز آفرینش جهنم
۳۱۰	خلود و جاودانگی جهنم
۳۱۷	شفاعت یا آخرین ستیغ امید
۳۲۵	کتاب‌نامه

مقدمه ناشر

ایمان به «الله تبارک و تعالی» و «روز جزا» دو اصل اساسی و دو رکن بنیادین در دعوت پیامبران علیهم السلام بوده است.

از میان این دو اصل اعتقادی که بامر به آنها سازنده شخصیت اهل ایمان است، ایمان به معاد و روز حساب و زندگی جاودانه در سرای باقی از ویژگی خاصی برخوردار است و در آیات فراوانی از قرآن کریم درباره آن سخن به میان آمده و اولیاء دین در گفتار و رفتار خود، توجه زیادی به معاد و روز حساب داشته‌اند.

عالمان ربانی در پرتو آموزه‌های قرآن و عترت و با تمسک به ثقلین به تبیین معارف الهی پرداخته‌اند، و در این میان نه تنها متکلمان اسلامی که وظیفه خود را تبیین اعتقادات و دفاع از آنها تعریف کرده‌اند، به توحید و معاد به عنوان دو اصل بنیادین اعتقادی پرداخته‌اند؛ که فلاسفه و عرفای اسلامی در مقیاسی عمیق‌تر به «خداشناسی» و «انجام شناسی» توجه کرده و ابعاد و زوایای آن را شکافته‌اند.

عرفای اسلامی در دو مسأله بسیار سخن گفته‌اند؛ «توحید» و «موحد» یعنی شناخت حضرت حق و ابعاد وجودی انسان کامل و نشئات او. فلاسفه نیز علاوه بر مباحث مربوط به ذات، صفات و افعال واجب الوجود؛ به صورت مستقل و مستوفی از «معاد» سخن به میان آورده‌اند. صدر المتألهین رحمه الله در آثار خود، فراوان از معاد و سرانجام سیر

ب □ انجام شناسی تطبیقی

انسان سخن گفته، به گونه‌ای که یک جلد از مجلدات اثر گرانسنگ الاسفار الاربعه درباره «معاد» می‌باشد.

امام خمینی (س) حکیمی عارف است که حتی فراتر از رویکرد صدرایی و در افقی برتر، به تبیین این معارف پرداخته است، به طوری که از آثار پرتعداد ایشان، دو جلد حجیم، مطالب مربوط به «معاد» جمع‌آوری، تدوین و منتشر شده است.

در پژوهش پیش‌رو، محقق ارجمند جناب حجت الاسلام والمسلمین محمد امین صادقی ارزگانی، با تلاشی قابل تقدیر کوشیده است به صورت تطبیقی و مقایسه‌ای مسأله مهم اثرگذار معاد و انجام شناسی را از دیدگاه ملاصدرانه و امام خمینی (س) بررسی کند. با تشکر از زحمات ایشان، نتیجه تلاش علمی او تقدیم شما خوانندگان گرامی می‌شود.

مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)

معاونت پژوهشی - دفتر قم

جمله اجزا در تحرک در سکون
ناطقان، کائا الیه راجعون

مقدمه مؤلف

این پژوهش به طور مشخص پاسخ این پرسش را پی گرفته که آموزه‌های وحیانی درباره سرانجام فرایند زندگی انسان در حکمت صدرالمآلهین و امام خمینی علیه السلام چگونه بازتاب یافته و بازخوانی تطبیقی آن چه نتایج معرفتی در این باب به دست خواهد داد؟ اما در مقدمه یادآوری سه نکته ضروری می‌نماید:

الف) اهمیت و ضرورت بحث

براساس این آموزه متعالی قرآن کریم: «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ»^۱ معلوم می‌شود که انجام‌اندیشی باید از دغدغه‌های اصلی انسان در همه فراز و فرود زندگی باشد. چه این که در کلام امیرمؤمنان علیه السلام اشاره شده:

«رحم الله امرء... علم من أين وفی أين وإلى أين».

و به گفته حضرت در جای دیگر:

«شادکامی و پیروزی در گرو دوراندیشی، و دوراندیشی و امدار شناخت آینده

است».^۲

۱. «آیا پنداشتید که شما را بیهوده آفریده‌ایم و این که شما به سوی ما بازگردانیده نمی‌شوید». (مؤمنون (۲۳): ۱۱۵)

۲. «رحمت خدا بر کسی که بداند از کجا آمده، در کجاست و سرانجام به کجا خواهد رفت». (الوفا، ج ۱،

ص ۱۱۶: الحکمة المتعالیة، ج ۸، ص ۳۵۵)

۳. «الظفر بالحزم والحزم بإجالة الرأي والرأی بتحسين الأسرار». (نهج البلاغه، ص ۴۷۷، حکمت ۴۸)

و با الهام از این گونه آموزه‌هاست که مولوی گفته است:

هر که پایان بین‌تر او مسعودتر
جدتر او کارد که افزون دید بر
زان که داند کاین جهان کاشتن
هست بهر محشر و برداشتن^۱

بنابراین پس از شناخت توحید، انجام‌شناسی بنیادی‌ترین معرفت دینی و درس‌آموزترین مسأله زندگی همه آدمیان است. از این رو در آموزه‌های وحیانی به صورت گسترده مطرح شده و دین‌پژوهان با رویکردهای مختلف کلامی، فلسفی، عرفانی و مانند آن تفسیرهای بسیاری از آن ارائه داده‌اند، که در این میان دو حکیم نکته‌آموز صدرالمعالمین و امام خمینی علیه السلام با نگاهی ژرف نقطه نظرهای متفاوت از دیگران در این خصوص بیان داشته که بازخوانی تطبیقی آن، شناخت نسبتاً نو و کامل‌تری در این باب به دست خواهد داد. پس بدین ترتیب اهمیت و ضرورت انجام‌شناسی، به خصوص بازویکرد تطبیقی، حقیقتی انکارناپذیر است.

ب) پیشینه بحث

معادشناسی از دیرباز دغدغه علمی اندیشوران و دین‌پژوهان بوده از این رو در باب فرایند زندگی انسان بعد از حیات دنیایی، آثار گران سنگ و سودمند بسیاری با رویکردهای مختلف پدید آورده‌اند، ولی بازخوانی تطبیقی آن آثار کمتر مورد توجه بوده است، به خصوص نگاه تطبیقی تراث ماندگار صدرالمعالمین و امام خمینی علیه السلام در باره معاد برای بار نخست در این پژوهش طرح و تبیین گردیده است.

ج) ویژگی‌های این پژوهش

گرچه بر اساس: «مشک آن است که خود ببود، نه آن که عطار بگوید»^۲ ویژگی و امتیازات این پژوهش در باب انجام‌شناسی، پس از مطالعه دقیق و درک عمیق این اثر و با قضاوت خوانندگان ژرف‌نگر مشخص خواهد شد. ولی به نظر می‌رسد این اثر با همه

۱. مثنوی معنوی، دفتر چهارم، ص ۶۷۹ - ۶۸۰

۲. آمثال و حکم، ماده «مشک»

کاستی‌هایی که ممکن است داشته باشد، ویژگی‌هایی متعدد دارد که به نمونه‌هایی از آن اشاره می‌گردد:

۱. در ابتدا باید گفت: نگاه تطبیقی به اندیشه‌ها به خصوص در حوزه دین‌پژوهی، اصطلاحی نسبتاً نوظهور است، از این رو در ابتدا لازم است از باب واژه‌شناختی بدین نکته اشاره گردد که به طور کلی روش تطبیقی در واقع رویکرد مقایسه‌ای میان دو و یا چند اندیشه و تفکر^۱، بازشناسی آموزه‌های مشترک و یا متفاوت میان آن‌ها، و تحلیل و داوری درباره بونری و یا فروتری آن اندیشه‌ها نسبت به همدیگر در شناخت موضوع مورد بحث آنهاست. در این باره جای سخن بسیار است،^۲ ولی عجالتاً باید اشاره نمود پژوهشی که برای روشن شدن وجود مشابَهت و اختلاف میان دو نظریه و یا دیدگاه‌های دو صاحب نظر صورت می‌گیرد، و یا پژوهشگر برای دریافت پاسخ پرسشی از میان آثار دو یا چند صاحب نظر کندوکاو و تلاش می‌نماید، پژوهشی تطبیقی به حساب می‌آید. چه این‌که ممکن است از رهگذر روش تطبیقی و نگاه مقایسه‌ای و رویکرد تحلیلی اندیشه‌های مختلف آموزه‌های نو و معرفت جدید درباره مسائل مورد بحث به دست آورد. و در این پژوهش سعی شده که از این روش برای بهتر شناختن مسأله معاد استفاده شود.

۲. در این پژوهش از یک سو آموزه‌های وحیانی (آیات و روایات) در باب معاد مورد دقت مضاعف قرار گرفته، و از سوی دیگر تفسیرها و برداشت‌های صدرالمتألهین و امام خمینی^{علیه السلام} از این آموزه‌ها در باب انجام‌شناسی بازخوانی، تحلیل، مقایسه و مورد داوری واقع شده است. که این کار با توجه به جایگاه علمی و معرفتی آن دو حکیم ژرف‌اندیش، برای هرچه بهتر آشنا شدن نسل جوان با مسأله معاد نقش مؤثر و آموزنده‌ای خواهد داشت.

۳. به نظر نویسنده نگاه صدرالمতألهین به آموزه‌های وحیانی مسأله معاد، بیشتر فلسفی است و تلاش نموده که معاد و جاودانگی انسان‌ها را براساس مبانی حکمت متعالیه طرح و تفسیر و تبیین نماید،^۱ ولی امام خمینی با رویکرد جامع‌تر و با نگاه مختلف کلامی، فلسفی و عرفانی به مسأله معاد توجه نموده و تفسیرهای خاص خود را در این باره مطرح کرده است. از این رو بازخوانی تطبیقی این دو رویکرد می‌تواند شناخت عمیق‌تر و کامل‌تری از مسأله معاد به دست دهد.

۴. گرچه هدف مستقیم این پژوهش بازخوانی تطبیقی حکمت صدرالمতألهین و امام خمینی علیه السلام در باب معاد است، ولی به تناسب از کلمات و نقطه نظرهای سایر دین‌پژوهان اعم از متکلمان، عارفان و فلاسفه، در شناخت عمیق‌تر و تبیین بهتر مسأله معاد بسیار استفاده شده، و از این رهگذر تلاش کرده‌ایم جامعیتی درخور توجه در این اثر فراهم آید.

۵. انجام‌شناسی گذشته از جنبه معرفتی، آثار و نتایج تربیتی نیز دارد، لذا امیرمؤمنان علی علیه السلام فرمود: «مَنْ تَذَكَّرَ بَعْدَ السَّفَرِ اسْتَمَدَّ»^۲ و از آن‌جا که در حکمت صدرالمতألهین و امام خمینی علیه السلام، در باب معادشناختی، غیر از نگاه علمی رویکرد تربیتی بحث معاد نیز مورد توجه بوده و به خصوص این مهم در کلمات امام خمینی جلوه‌های پرفرغ‌تری دارد، در این پژوهش تلاش گردیده که مسایل انجام‌شناسی با هر دو نگاه آموزشی و تربیتی طرح و تبیین شود، و این نکته به نوبه خود از امتیاز ویژه در این پژوهش تلقی می‌شود.

پس بدین ترتیب اثر پژوهشی حاضر ویژگی‌های ممتازی دارد که آن را از سایر آثار

۱. گفتنی است که در آثار ایشان به رویکرد عرفانی و مانند آن نیز احیاناً اشاره شده، ولی رویکرد غالب بر اندیشه صدرالمতألهین در باب معاد، فلسفی است، که تفصیل آن فرصت دیگر و تحقیق مستقل می‌طلبد.

۲. «کسی که به یاد سفر آخرت باشد خود را برای چنین سفری آماده می‌کند». (شهیج البلاغه، ص ۵۲۵).

مقدمه مؤلف □ ز

تحقیقی در باب معادشناسی متمایز خواهد نمود، و امیدواریم با مطالعه این اثر شناخت متفاوت در باب معاد به دست آید.

۶. در این پژوهش سعی گردیده که با نگاهی جامع بازخوانی اندیشه‌های مختلف در باب مرگ، برزخ و معاد صورت گیرد، و از این رو غیر از کلمات صدر المتألهین و امام خمینی علیه السلام به برخی از نقطه نظرهای سایر بزرگان حکمت و عرفان و کلام نیز اشاراتی شده است. ولی از آنجا که با رویکرد فلسفی و عرفانی در باب انجام‌شناسی کار پژوهشی کمتری انجام شده است، لذا یکی از ویژگی‌های مهم این پژوهش نگاه فلسفی و عرفانی به مسأله معاد و واگویی آموزه‌های فلسفی و عرفانی به خصوص آنچه در حکمت صدرایی و امام خمینی علیه السلام آمده می‌باشد، که این نکته به نوبه خود نوآوری پژوهشی ارزشمندی تلقی خواهد شد.

www.ketabonline.ir